

**ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ
ՀՀ ՄԱՐԶԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

ԵՆՈՔ ՀԱԿՈՒՑԱՆ, ԳԱԳԻԿ ԶԱԽՈՅԱՆ

Տարածքային համահարթ զարգացումը և մրցունակության բարձրացումը կարևոր են Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կայուն աճի համար: Ուստի կառավարության կողմից մշակված տարածքային զարգացման ռազմավարությունները և ծրագրերը նպատակաուղղված են բնակչության եկամտի աղբյուրների դիվերսիֆիկացմանը, տարածքային զարգացման համահարթեցմանը, կենսապայմանների բարելավմանը, զբաղվածության հավասար մակարդակի ապահովմանը: Այս համատեքստում առանցքային է տարածքային զարգացման քաղաքականության արդյունքների գնահատման և վերահսկման ցուցանիշների համակարգի մշակումը: Հոդվածում ներկայացված են Տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգը ու վերջինիս կառուցման մոտեցումը, որոնք մշակվել են «Աջակցություն տարածքային կառավարման նախարարությանը. աջակցություն տարածքային զարգացման գործընթացներին» ԵՄ տեխնիկական աջակցության ծրագրի շրջանակներում՝ Հայաստանում իրականացված և ընթացիկ տարածքային զարգացման բարեփոխումների համատեքստում: Առաջարկված ցուցանիշների համակարգը կարող է դառնալ տարածքային զարգացման քաղաքականության բարեփոխումների շնորհիվ ձեռք բերված արդյունքների գնահատման և վերահսկման գործընթացի հիմքը, կբացահայտի վարչատարածքային միավորների մրցակցային դիրքերը, կնպաստի տարածքային զարգացման քաղաքականության առաջնահերթությունների սահմանմանը և առավել արդյունավետ ու հիմնավոր որոշումների կայացմանը: Տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգը հոդվածում վերլուծվում է ՀՀ մարզերի որոշ օրինակով (2010-2021 թթ.): Ստացված արդյունքները ցույց են տալիս ՀՀ մարզերի զարգացման նշանակալի տարբերությունները, վերջին տասնամյակում կատարված փոփոխությունները:

Բանալի բառեր – *տարածքային զարգացում, ցուցանիշների համակարգ, մոնիթորինգ, վարչատարածքային միավորներ, քանակական գնահատում, մրցունակություն, համահարթեցում*

Հայաստանի Հանրապետության տարածաշրջանները, ինչպես և այլ երկրներում, զգալիորեն տարբերվում են զարգացման մակարդակներով: Այս տարբերությունների համահարթեցման նպատակով 2016 թ. կառավարությունը ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության 2016-2025 թվականների Տարածքային զարգացման ռազմավարությու-

նը» և վերջինիս հիման վրա՝ այլ ռազմավարական ծրագրեր¹ ու հայե-
ցակարգեր: Այս քաղաքականության արդյունքները չափելու համար
անհրաժեշտ է մոնիթորինգի ու գնահատման ցուցանիշների համա-
խումբ: Միջազգային պրակտիկայում հաճախ կիրառվում է միայն մեկ
ցուցանիշ՝ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, որը հաշվարկվում է յուրաքանչյուր
վարչատարածքային միավորի համար²: Սակայն այն՝ որպես զարգաց-
ման ցուցանիշ, ունի որոշ թերություններ: Մասնավորապես, չի ներա-
ռում շրջակա միջավայրի ծախսերը, չի արտացոլում սոցիալական ան-
հավասարությունները, և պարտադիր չէ, որ գնահատի բարեկեցության
մակարդակը³: Հետևաբար՝ ՏՋ քաղաքականության արդյունավետությու-
նը չափելու համար անհրաժեշտ է այլընտրանքային ցուցանիշների
համակարգ, որը կգնահատի այն տնտեսության, հասարակության և
շրջակա միջավայրի շրջանակներում: Այն պետք է բացահայտի վար-
չատարածքային միավորների մրցակցային դիրքերը, նպաստի քաղա-
քականության առաջնահերթությունների սահմանմանը և ստացված
արդյունքների մոնիթորինգին: Այս հոդվածի նպատակը ցուցանիշների
այնպիսի համակարգ մշակելն է, որը հնարավորինս կբավարարի այս
պայմանները: Միջազգային պրակտիկայում նման համակարգերը կա-
ռուցվում են տվյալների հուսալիության, համեմատելիության, պար-
զության և հասանելիության հիման վրա⁴: Ցուցանիշների այսպիսի հա-
մակարգերը լայնորեն կիրառվում են զարգացող և զարգացած երկրնե-
րում: Օրինակ՝ Իսպանիայի տարածքային մրցունակության ինդեքս
(SUT)⁵, որը մշակել է երկրի էկոնոմիկայի և մրցունակության նախա-
րարությունը՝ Իսպանիայի 17 շրջանների մրցունակությունը գնահատ-
ելու համար: SUT-ն հիմնված է 57 ցուցանիշների վրա, որոնք նկարագ-
րում են տնտեսական զարգացման աստիճանը, նորարարությունները,
մարդկային կապիտալը և ենթակառուցվածքները: Տարածքային զար-
գացման ինդեքս (ՏՋԻ) Լեհաստանի⁶ համար մշակել է երկրի տարած-
քային զարգացման նախարարությունը՝ 16 նահանգների զարգացումը
գնահատելու համար: Այն բաղկացած է 40 ցուցանիշներից, որոնք նկա-
րագրում են տնտեսական զարգացումը, մարդկային կապիտալը, կյան-
քի որակը, ենթակառուցվածքները և շրջակա միջավայրը: Մեծ Բրիտա-

¹ Տե՛ս 2017-2025 թթ. Մարզային մակարդակի տարածքային զարգացման ռազմա-
վարություններ:

² Տե՛ս **Fingleton, B.** (2003). Models and Simulations of GDP per Inhabitant Across Europe's
Regions: A Preliminary View. In: Fingleton, B. (eds) European Regional Growth. Advances in
Spatial Science. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-07136-6_2

³ Տե՛ս **WIDUTO, A.** (2016). Beyond GDP: Regional development indicators.

⁴ Տե՛ս **Drewnowski, J.** (1972). Social indicators and welfare measurement: remarks on
methodology. The Journal of Development Studies, 8(3), էջ 77-90:

⁵ Տե՛ս **Mancha-Navarro, Tomás & Moscoso, Fabio & Santos, Juan.** (2017). A regional
competitiveness index for Spain. Revista de Estudios Regionales. էջ 67-94:

⁶ Տե՛ս **Bronisz, U., Heijman, W. & Miszczuk,** (2008) A. Regional competitiveness in Poland:
Creating an index . Jahrb Regionalwiss 28, էջ 133–143: <https://doi.org/10.1007/s10037-008-0026-y>

նիայում կիրառվում է տարածքային բարեկեցության ինդեքս (ՏԲԻ)⁷: Այս ցուցանիշը մշակել է ազգային վիճակագրության գրասենյակը՝ Մեծ Բրիտանիայի 12 շրջանների բարեկեցությունը չափելու համար: ՏԲԻ-ն հիմնված է 43 ցուցանիշների վրա, որոնք բնութագրում են առողջապահությունը, կրթությունը, զբաղվածությունը և շրջակա միջավայրը: Ակնհայտ է, որ տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգերի կառուցման մոտեցումները տարբեր են և կախված են տվյալ երկրի տարածքային զարգացման ռազմավարությունից ու նպատակներից:

Ինչպես այլ երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում տարածքային զարգացման գնահատման ցուցանիշների համակարգը պետք է բխի Հայաստանի տարածքային զարգացման ռազմավարությունից (ՀՏՁՌ)⁸, տարածքային զարգացման ռազմավարություններից (ՏՁՌ-ներ)⁹ և տարածքային զարգացման գործառնական ծրագրերից և դրանց նպատակներից: Վերջիններիս հիման վրա կառուցվել է Տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգը (ՏՁՑՀ): Այն մշակվել է «ՏՁ կառավարման տեղեկատվական և ցուցանիշների համակարգի առաջարկ»-ի շրջանակներում: Առաջարկվող ՏՁՑՀ-ի նպատակներն են՝

- ռազմավարությամբ սահմանված նպատակների համար կատարված ներդրումների, գործընթացների և արդյունքների մոնիթորինգ ու գնահատում;

- բովանդակալից և պարբերական զեկույցների մշակում;

- ՏՁ քաղաքականության առաջնահերթությունների որոշման համար անհրաժեշտ տեղեկատվության տրամադրում:

Հիմք ընդունելով ՏՁ ռազմավարության հիմնական ուղղությունները՝ ՏՁՑՀ-ն բաղկացած է 7 ցուցանիշների խմբերից՝ աշխարհագրական դիրք, տնտեսական իրավիճակ, սոցիալական իրավիճակ, շրջակա միջավայր, նորարարություններ, ենթակառուցվածքներ, համայնքների բյուջետային գործընթացներ:

Այժմ ներկայացնենք ՏՁՑՀ-ի յուրաքանչյուր խմբի ցուցանիշները: Դրանք լինում են երկու տեսակ՝ առանցքային կամ ռազմավարական և լրացուցիչ: ՏՁՑՀ-ում ընդգրկված ցուցանիշները ընտրվել են՝ հիմք ընդունելով տվյալների առկայությունը, նրանց հրապարակման պարբերականությունը և հուսալիությունը:

Դիցուք, աշխարհագրական դիրքը բնութագրող ցուցանիշներն են՝ մարզի ընդհանուր տարածք (կմ²), գյուղատնտեսական նշանակության հողեր (տարածքի %-ը), վարելահող (տարածքի %-ը), անտառային տարածք (տարածքի %-ը), բարձրությունը ծովի մակարդակից, իսկ որպես

⁷ Տե՛ս Jackson, T., McBride, N., Abdallah, S., & Marks, N. (2008). Measuring regional progress: regional index of sustainable economic well-being (R-ISEW) for all the English regions:

⁸ Տե՛ս 2016-2025 թթ. Հայաստանի տարածքային զարգացման ռազմավարություն (ընդունվել է 2016 թ. հուլիսին):

⁹ Տե՛ս 2017-2025 թթ. Մարզային մակարդակի տարածքային զարգացման ռազմավարություններ (ընդունվել են 2017 թ. հուլիսին):

լրացուցիչ՝ ջերմաստիճանը (միջին տարեկան) և տեղումների ծավալը (միջին տարեկան): Այս ցուցանիշները արտացոլում են յուրաքանչյուր տարածաշրջանի բնական կարողությունները, բնութագրում են տնտեսության հնարավոր մասնագիտացումը՝ գյուղատնտեսություն, արդյունաբերություն և այլն:

Տնտեսական իրավիճակը բնութագրող ցուցանիշներն են՝ ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, տնտեսապես ակտիվ բնակչությունը (%), զբաղվածությունը գյուղատնտեսության ոլորտում (%), ակտիվ ձեռնարկությունների թիվը 1000 բնակչի հաշվով, զբաղվածությունը մասնավոր ոչ գյուղատնտեսական հատվածում (%), գործազրկության մակարդակը (%), հանքարդյունաբերության արտադրանքի ծավալը, արդյունաբերության արտադրանքի ծավալը, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը, ծառայությունների ծավալը, ընդհանուր ներդրումների ծավալը, արտահանման ծավալը, իսկ որպես լրացուցիչ՝ տղամարդկանց և կանանց գործազրկության մակարդակը, ավանդների ծավալը մեկ անձի հաշվով, ռոռզվող վարելահողերի մասնաբաժինը, ոչ ֆորմալ զբաղվածությունը, միջին ամսական անվանական աշխատավարձը, ուղևորային և ներհանրապետական բեռնափոխադրումների ծավալները: Առաջարկվող ցուցանիշները ներառում են տնտեսական զարգացման հիմնական բաղադրիչները՝ ՀՆԱ, ներդրումներ, աշխատուժ: Այս խմբի ցուցանիշների միջոցով ՏԶ քաղաքականության արդյունքները գնահատվում են մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի և տարածաշրջանային տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի հիման վրա: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ որոշ ցուցանիշների դեպքում տվյալները կա՛մ բացակայում են, կա՛մ թերի են:

Սոցիալական իրավիճակը բնութագրող ցուցանիշներ են՝ աղքատության մակարդակը (%), աշակերտների թիվը 1 ուսուցչի հաշվով, բժիշկների թիվը 1000 անձի հաշվով, սոցիալական ապահովագրության, կրթության և բժշկական ծառայությունների գծով տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծախսերը, կենսաթոշակառուների տոկոսը ընդհանուր բնակչության մեջ, սոցիալական նպաստ ստացողների մասնաբաժինը, իսկ որպես լրացուցիչ՝ ժամանցի / մշակութային կենտրոններ հաճախումները 1000 անձի հաշվով, բնակարանի միջին չափը, բնակչության բնական աճը, միգրացիան: Հասարակության և սոցիալական քաղաքականության արդյունավետության գնահատման ցուցանիշները առնվազն պետք է բնութագրեն կրթության, առողջապահության, սոցիալական ապահովության և մշակույթի ոլորտները: Առաջարկվող ցուցանիշներն ընտրվել են հենց այս պահանջից ելնելով: Այս ենթախումբը ներառում է հասարակության անդամների բարեկեցության և հանրային ծառայությունների մատչելիության ցուցանիշները: Այս խումբը պետք է նաև ներառեր բարձրագույն կրթության ցուցանիշները, սակայն եղած տվյալները վստահելի չեն:

Շրջակա միջավայրը բնութագրող ցուցանիշներն են՝ մթնոլորտային

արտանետումների ծավալը մեկ կազմակերպության հաշվով, ջրի աղտոտվածության աստիճանը, քաղաքային թափոնները (տոննա/բնակիչ), լրացուցիչ՝ բնապահպանական իրավունքի խախտումները, շրջակա միջավայրի պահպանության տեղական ծախսերը: Այս խումբը պետք է ներառի հետևյալ ոլորտների ցուցանիշները՝ աղտոտվածություն, կենսաբազմազանություն և էներգաարդյունավետություն: Սակայն առաջարկվող ցուցանիշների ցանկը թույլ է տալիս գնահատել միայն աղտոտվածությունը: Հարկ է նշել էներգաարդյունավետության մի շարք ցուցանիշներ, մասնավորապես այլընտրանքային էներգիայի կարողությունների և այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրներում ներդրումների վերաբերյալ ցուցանիշների մշակման անհրաժեշտությունը:

Նորարարությունները բնութագրող ցուցանիշներն են՝ գիտական հաստատություններում զբաղվածների թիվը, հետազոտության և զարգացման ծախսերը որպես ՀՆԱ-ի % (ընդհանուր, պետական և մասնավոր): ՀՀ-ի դեպքում նորարարության մասին տվյալները սակավ են: Առավել լայնորեն կիրառվող ցուցանիշները, ինչպիսիք են՝ բարձր տեխնոլոգիական արտոնագրերի քանակը, գիտության և տեխնոլոգիայի մարդկային ռեսուրսները, գիտական հրապարակումները և այլն, հասանելի չեն: Այդ իսկ պատճառով առաջարկվում է որպես վերջիններիս մոտարկում կիրառել գիտական հաստատություններում աշխատող մարդկանց թիվը:

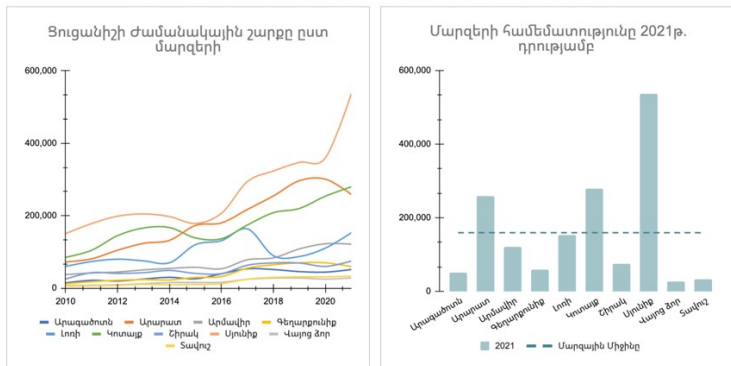
Ենթակառուցվածքներ բնութագրող ցուցանիշները ներառում են՝ գազաֆիկացված բնակարանների և բնակելի տների %-ը, սպառողներին ջրամատակարարման ծավալը, սպառողներին բնական գազի մատակարարման ծավալը, վերանորոգված ճանապարհների տոկոսը, իսկ լրացուցիչները՝ ջրի կորուստների ծավալները, ընդհանուր ճանապարհային համակարգի երկարությունը: Այս ցուցանիշները բնութագրում են տարածաշրջանային զարգացման երկու հիմնական ասպեկտները՝ կոմունալ ծառայությունների առկայությունը և ճանապարհների որակը:

Համայնքների բյուջետային գործընթացները բնութագրող ցուցանիշներ են՝ բյուջեի հավելուրդ/դեֆիցիտը, հարկային եկամուտի ծավալը, վարչական ծախսերը, սուբսիդիաները, հասարակական կարգի և անվտանգության ապահովման ծախսերը, հիմնական կապիտալի սպառումը, իսկ որպես լրացուցիչներ՝ հանրային ծառայությունների գծով ծախսերը (%), տնտեսական հարցերի գծով ծախսերը, ապրանքների և ծառայությունների հարկերից եկամուտը, եկամուտի, շահույթի և կապիտալի հարկերից եկամուտները, միջազգային առևտրի և գործարքների հարկերից եկամուտը, տուգանքներից, տույժերից և բռնագանձումներից եկամուտները: Առաջարկվող ցուցանիշները հիմնված են տեղական բյուջեի հիմնական բաղադրիչների վրա և կնպաստեն համայնքների ընդհանուր եկամուտների/ծախսերի մոնիթորինգին: Ինչպես նշեցինք, SՁՑՀ-ն պետք է նաև տեղեկատվություն տրամադրի ֆինանսավոր-

ման/սուբսիդավորման նպատակով մարզերի/համայնքների ընտրության գործընթացին: Ուստի, այս ցուցանիշների խումբը պարտադիր է:

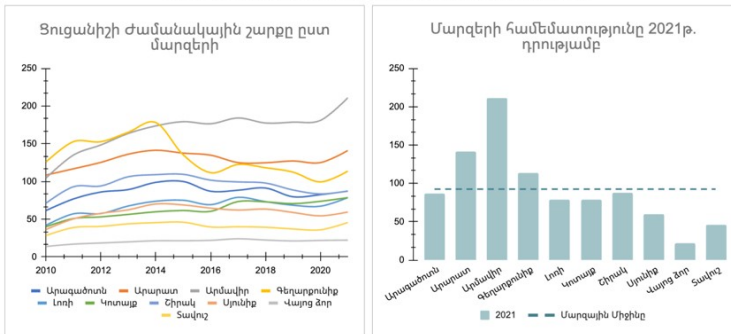
Այսպիսով, առաջարկվող ՏՁՑ-ի շրջանակներում դիտարկվող ցուցանիշները թույլ են տալիս ամբողջովին գնահատել իրականացվող բարեփոխումների արդյունավետությունը, համեմատական վերլուծություն իրականացնել վարչատարածքային միավորների միջև: Այժմ ներկայացնենք որոշ հիմնական ցուցանիշներ և դրանց համեմատական վերլուծությունը ՀՀ մարզերի օրինակով 2010-2022 թթ.: Վերլուծության այս բաժինը հիմնված է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակված 2010-2021 թթ. տվյալների վրա¹⁰: Նշենք, որ Երևանը չի դիտարկվում:

Արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը (ընթացիկ գներով, մլն. դրամ)

Արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը. այս ցուցանիշը հիմնականում գրանցել է կայուն աճ: Մարզերում 2021-ին արտադրված արտադրանքի ծավալը 2011-ի համեմատ եռապատկվել է (+ 277% աճ): Այս ցուցանիշի աճը բոլոր մարզերում +100%-ից բարձր է: 2021 թվականին մարզերում արտադրված ընդհանուր արտադրանքի մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի Սյունիքը՝ 35%, մինչդեռ որոշ մարզերի կշիռը 3%-ից պակաս է: Մարզերում արտադրության մեջ ավելի քան 10% մասնաբաժին ունեն միայն Սյունիքը, Արարատը և Կոտայքը:

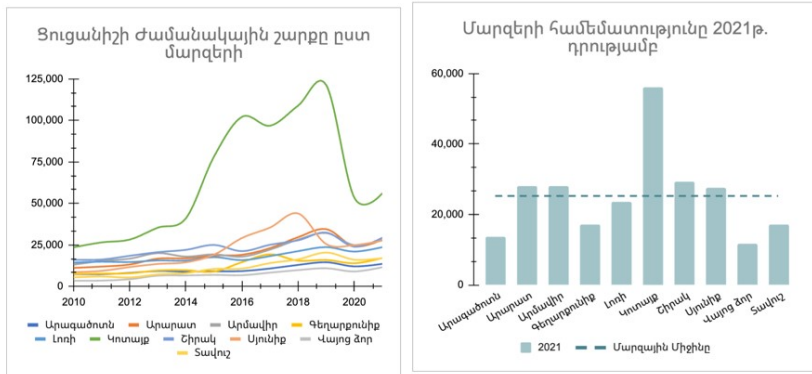
Գյուղատնտեսության ծավալը (ընթացիկ գներով, մլրդ. դրամ)

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2022, 2018, 2013:

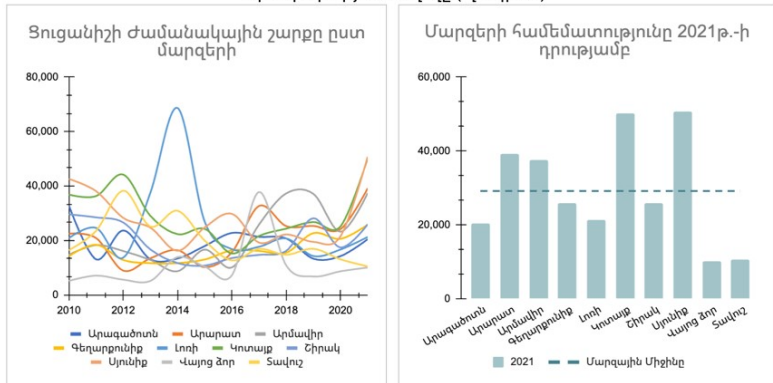
Գյուղատնտեսության ծավալը. Արարատյան դաշտում գտնվող Արմավիրը և Արարատն ունեն գյուղատնտեսության ամենաբարձր ներուժը: Այս երկու մարզերը Գեղարքունիքի հետ ունեն գյուղատնտեսական արտադրանքի միջինից բարձր ծավալներ: 2010 թվականից ի վեր Արմավիրը և Գեղարքունիքը ցուցանիշի ամենամեծ աճն են գրանցել, սակայն 2015 թվականից Գեղարքունիքը զգալի անկում է ապրել: Այս աճի և նվազման պատճառն այն է, որ Սևանա լիճն ամբողջությամբ ներառված է մարզի տարածքում, ուստի ամբողջ ձկնորսական ներուժը շահագործվել է մինչև սահմանափակումների կիրառումը:

Ծառայությունների ծավալը (մլն. դրամ)

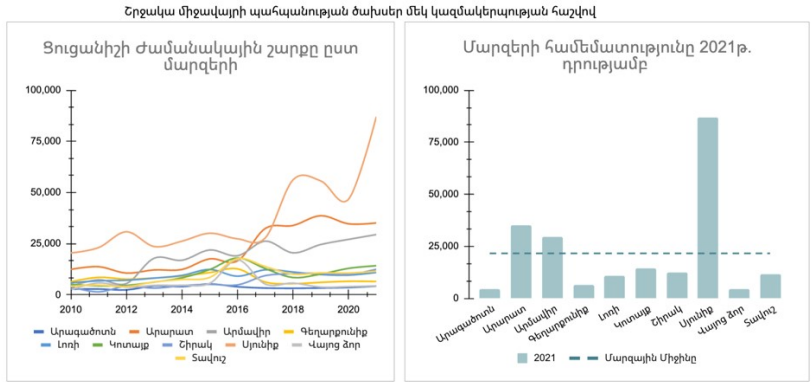
Ծառայությունների ծավալը. Կոտայքում ծառայությունների ծավալն զգալիորեն գերազանցում է մարզային միջինը: Փոփոխությունների ամենաբարձր տեմպերը գրանցել է Կոտայքը, որը կարող է պայմանավորված լինել օրենսդրական որոշակի փոփոխություններով: Ծառայությունների ծավալների մեծ աճ ունեցող մյուս մարզը Սյունիքն է: Սրան նպաստում են Իրանի հետ սահմանը և այն, որ Սյունիքում է գրանցվել ՀՀ մարզերից ամենաբարձր միջին աշխատավարձը:

Շինարարության ծավալը (մլն. դրամ)

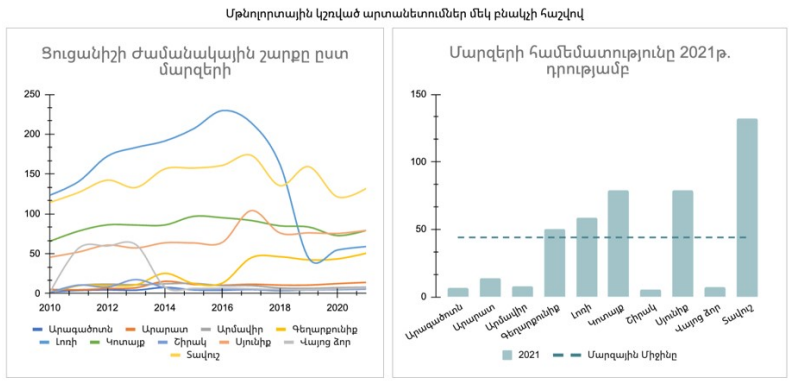

Շինարարության ծավալը. 2021 թ. 2011-ի համեմատ Տավուշը և Լոռին ունեն շինարարության ծավալների զգալի նվազում՝ համապատասխանաբար -55% և -10%: Սյունի կողմից աճի բարձր տեմպեր ունեն

Վայոց ձորը, Արմավիրը և Արարատը: Այս մարզերում շինարարության բարձր մակարդակը կարող է պայմանավորված լինել ճանապարհների և մայրուղիների շինարարությամբ:

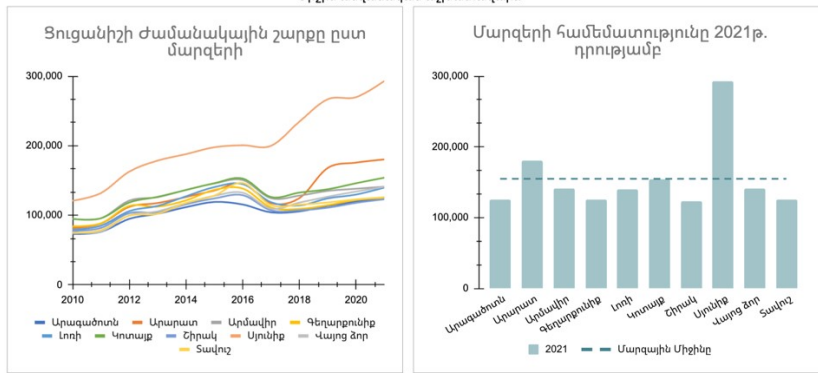

Շրջակա միջավայրի պահպանության ծախսեր մեկ կազմակերպության հաշվով. այս ցուցանիշը համեմատաբար բարձր է Սյունիքում, Արմավիրում և Արարատում: Վերջին տարիներին ամենաբարձր աճն ունեն Արարատը, Շիրակը և Սյունիքը՝ համապատասխանաբար 112%, 158% և 218%: Մեկ կազմակերպության հաշվով շրջակա միջավայրի ծախսերի ամենացածր մակարդակն ունեն Վայոց ձորը և Արագածոտնը: Դրա պատճառներից մեկը կարող է լինել այս մարզերում տնտեսական ակտիվության ցածր մակարդակը: Իսկ Սյունիքի բարձր ցուցանիշը պայմանավորված է հանքարդյունաբերության բարձր կենտրոնացվածությամբ:

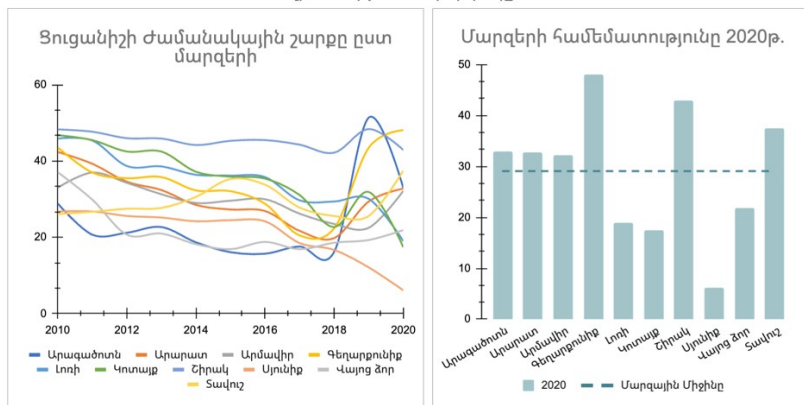
Մթնոլորտային կշռված արտանետումներ մեկ բնակչի հաշվով. այս ցուցանիշի ամենաբարձր մակարդակը Կոտայքում, Տավուշում և Սյունիքում է: Դա կարելի է բացատրել այս շրջանների տնտեսական եզակի զարգացմամբ:

Միջին անվանական աշխատավարձ

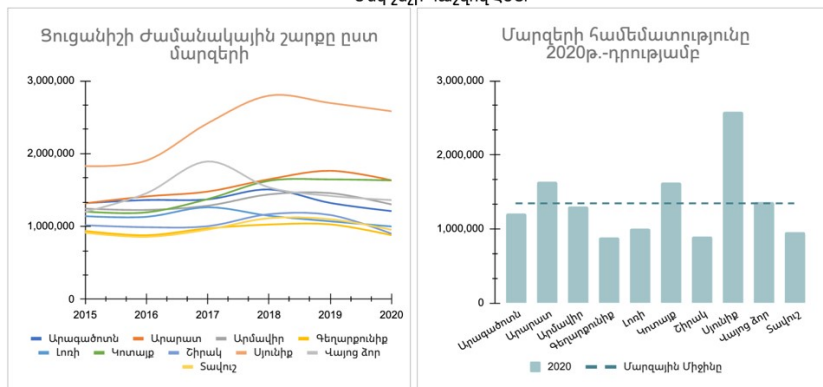
Միջին անվանական աշխատավարձերը. մարզերում միջին անվանական աշխատավարձը կայուն աճ է գրանցել վերջին տասնամյակում: 2012 թ. ոչ միանշանակ աճը կարելի է բացատրել մեթոդաբանական փոփոխություններով: Ամենաբարձր արժեքը Սյունիքում է: Ամենացածր մակարդակը Արագածոտնում է: Դա կարելի է բացատրել այս տարածաշրջանում տնտեսական ակտիվության ցածր մակարդակով:

Աղքատության մակարդակը

Աղքատության մակարդակը. այս ցուցանիշը ամենաբարձրն է Շիրակում, Լոռիում, Կոտայքում և Տավուշում: Շիրակի և Լոռու դեպքում ցուցանիշը պատմականորեն ամենաբարձրն է եղել մասամբ այն պատճառով, որ մարզերը դժվարությամբ են վերականգնվել Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքներից: Երկարաժամկետ հատվածում ցուցանիշի տատանումները պայմանավորված են մեթոդաբանության փոփոխությամբ, որը սահմանափակում է համեմատական վերլուծության իրականացման հնարավորությունը:

Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ

Ինչպես արդեն նշեցինք, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն ամբողջությամբ չի կարող ներկայացնել ՏՋ քաղաքականության արդյունավետությունը, բայց այն լայնորեն կիրառվում է միջազգային պրակտիկայում, ուստի ներառված է ՏՋՀ-ի մեջ: Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն ամենաբարձրն է Սյունիքում, իսկ ամենացածրը՝ Գեղարքունիքում, Լոռիում և Շիրակում:

Ամփոփելով ՏՋՀ-ի կառուցման մոտեցումը և այնտեղ ներառված որոշ ցուցանիշների վերլուծությունը՝ պետք է ընդգծել, որ այս համակարգում ներառված ցուցանիշները անհրաժեշտ է դիտարկել որպես մեկ ամբողջություն: ՏՋ քաղաքականության առավել արդյունավետ գնահատման համար կարևոր է նաև այս ցուցանիշների կառուցումը համայնքների համար: Ավելացնենք նաև, որ գնահատման գործընթացի արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է մշակել բաղադրյալ ցուցիչներ, որոնք կներառեն մի քանի պարզ ցուցանիշներ և թույլ կտան ամփոփ ներկայացնել մարզերի կամ համայնքների թե՛ տնտեսական, թե՛ սոցիալական, թե՛ ֆինանսական իրավիճակը ու դրանց վրա ՏՋ քաղաքականության ազդեցությունը:

ЕНОК АКОПЯН, ГАГИК ЧАХОЯН – Система индикаторов регионального развития: на примере регионов РА. – Территориальное развитие и конкурентоспособность важны для устойчивого экономического развития Республики Армения. Именно поэтому стратегии и программы регионального развития, разрабатываемые правительством, направлены на диверсификацию источников доходов населения, выравнивание территориального развития, улучшение условий жизни, обеспечение одинакового уровня занятости. В этом контексте ключевое значение имеет разработка системы показателей оценки и контроля результатов политики территориального развития. В данной статье представлены Система индикаторов территориального развития и подход к ее построению, разработанные в ходе «Поддержки Министерства территориального управления. Поддержка процессов территориального развития» в рамках программы технической помощи ЕС, в контексте реализуемых и текущих реформ территориального развития в Армении. Предложенная система показателей может стать основой для процесса оценки и контроля результатов, достигнутых в результате реформ политики территориального развития, позволит выявить конкурентные позиции администра-

тивно-территориальных единиц, будет способствовать установлению приоритетов политики и принятию более эффективных решений. На основе Системы показателей территориального развития в статье представлен анализ некоторых показателей на примере регионов РА в 2010-2021 гг. Полученные результаты показывают существенные различия в развитии регионов РА, происходящие изменения за последнее десятилетие.

Ключевые слова: *территориальное развитие, система показателей, мониторинг, административно-территориальные единицы, количественная оценка, конкурентоспособность, выравнивание.*

YENOK HAKOBYAN, GAGIK CHAKHOYAN – *Regional Development Indicators System: Case Study of the RA Regions.* – Territorial development and competitiveness is important for the sustainable economic development of the Republic of Armenia. That is why the regional development strategies and programs developed by the government are aimed at diversifying the sources of income of the population, equalizing territorial development, improving living conditions, and ensuring the same level of employment. In this context, the development of a system of indicators for evaluation and control of territorial development policy results is vital. This article presents the System of Territorial Development Indicators and the approach to its construction, developed during "Support to the Ministry of Territorial Administration. Support for territorial development processes" under the EU technical assistance program, in the context of territorial development reforms implemented and ongoing in Armenia. The proposed system of indicators can serve as a basis for the evaluation and control process of the results achieved due to territorial development policy reforms, will reveal the competitive positions of administrative territorial units, will contribute to the setting of territorial development policy priorities and more effective decision-making. Based on the System of Territorial Development Indicators, the article presents the analysis of some indicators on the example of the RA regions in 2010-2021. The obtained results show the significant differences in the development of the RA regions, the ongoing changes, made in the last decade.

Key words: *territorial development, indicator system, monitoring, administrative territorial units, quantitative assessment, competitiveness, equalization*